

Др Јелена Пауновић

виши научни сарадник

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

jpaunovi@f.bg.ac.rs

ORCID: 0000-0002-8415-4095

СРБИЈА У БРИТАНСКИМ ИЗВЕШТАЈИМА (1880–1883): ДИПЛОМАТСКА СЛИКА У ДОБА ПОЛИТИЧКИХ ПРЕОКРЕТА

Апстракт: У раду се истражује начин на који су Србија и кнез/краљ Милан Обреновић приказани у британским дипломатским и политичким извештајима током периода 1880–1883, са посебним освртом на везу између спољне политике Кнежевине Србије, железничког питања и проглашења Краљевине Србије. Анализа показује да су британски извори пажљиво пратили унутрашње политичке прилике у Србији, као и сукоб интереса између Аустроугарске и Велике Британије око изградње железничке везе са Солуном, што је имало непосредног утицаја на положај српске државе и владара. У раду се разматра и како су економски и политички притисци, као и спорни финансијски аранжмани са иностраним капиталом, обликовали британску перцепцију краља Милана и његове политике. Закључује се да је проглашење краљевине 1882. године у британским извештајима виђено као важан политички и симболички догађај, али и као део ширег процеса у ком су се преплитали интереси великих сила и српске државне амбиције.

Кључне речи: Србија, краљ Милан Обреновић, британски извештаји, спољна политика, железница, Аустроугарска, модернизација.

* * *

Односи Велике Британије и Србије у периоду између 1880. и 1883. године представљају једну од кључних епизода у спољнополитичкој историји Србије. У том периоду два питања су доминирала српском политичком сценом: изградња железнице која би повезала Србију са

Солуном и склапање трговачке конвенције са Аустроугарском.¹ Оба питања су била чврсто уткана у међународне односе великих сила, а њихов исход је вршио дубок утицај на унутрашњу политичку стабилност и међународни положај Србије.

Србија је у време владе Јована Ристића (1878–1880) одуговлачила преговоре у вези са својим обавезама, везаним за склапање железничке и трговинске конвенције са Аустроугарском. Кнез Милан је готово две године подржавао Ристићев отпор према аустроугарским захтевима, чекајући јасан и конкретан став Русије. У међувремену, земља се након рата нашла у веома тешкој финансијској ситуацији: извоз је опадао због затегнутих односа са Монархијом, а повољни страни зајмови били су недоступни. Све ово је утицало да кнез од 1880. године почне другачије да сагледава положај Србије у међународним односима, увиђајући да се даљи државни развој може обезбедити једино нормализацијом односа са Аустроугарском.² Ристићева намера да се прво закључи трговински уговор, а потом железничка конвенција наишла је на оштро негодовање Аустроугарске. Инсистирањем на железничким правцима који заобилазе Солун, Аустроугарска је желела да осигура монопол на српском тржишту и онемогући британском капиталу приступ Балкану.³

Велика Британија је са Кнежевином Србијом потписала привремену трговачку конвенцију (на снази 1879–1880), којом је стекла статус најповлашћеније нације, чиме је отворила простор за продор британског капитала и робе насупрот аустроугарској доминацији. Аустроугарска је на овај потез одговорила протестном нотом од 31. марта 1880. године, сматрајући да Србија тиме угрожава њене интересе.⁴ Ристић је одмах одговорио да је Србија спремна да настави преговоре о склапању трговинске конвенције са Аустроугарском.⁵ Већ тада је било јасно да кнез

1 M. Samardžić, *Roads to Europe. Serbian Politics and the Railway Issue 1878–1881*, Pisa, 2010.

2 С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић (1854–1881), од бератлије до суверена*, I, Београд, 2024, 655–694.

3 *Писма Јована Ристића Филипу Христићу од 1870. до 1873. и од 1877. до 1880. године*, Београд, 1931, 272–274.

4 The National Archives (=TNA), Public Record Office (=PRO), Foreign Office (=FO), 78/2958, Ambassador Layard to Marquis of Salisbury, 1st of September 1879; FO, 78/2961, 4th of November 1879; FO/2962, 16th of December.

5 М. Самарџић, *Железничко питање у спољној политици Србије 1878–1888*, Нови Сад, 2007, 68–71; исти, *О споразуму српске владе и Штатсбана о изградњи железнице у Србији 1879. године*, *Историјски часопис* 60 (2011), 393–417.

Милан увиђа потребу нормализације односа са Монархијом, иако није имао довољно снаге да утиче на Ристићеве одлуке.⁶

Септембра 1880. године, аустроугарски конзул у Србији обавестио је Филипа Христића, српског посланика у Бечу, да Аустроугарска неће прогласити царински рат уколико Србија прва не учини такав корак. Почетком октобра 1880. године, сукоб између Србије и Аустроугарске око потписивања трговинског уговора достигао је врхунац. На седници српске владе донета је одлука да је немогуће унапред, пре почетка преговора о конвенцији, прихватити захтев Министарства спољних послова Аустроугарске да тој држави буде признат статус најповлашћеније нације.

Кабинет Јована Ристића је потом у октобру 1880. године поднео оставку. Кнез Милан у почетку није желео да прихвати Милана Пироћанца за председника нове владе, али се показало да није имао другог и бољег избора. У нову владу су 2. новембра 1880. године ушли: Чедомиљ Мијатовић (Министарство спољних послова и финансија), Милојко Лешјанин (Министарство војно), Милутин Гарашанин (Министарство унутрашњих послова) и Стојан Новаковић (Министарство просвете и црквених дела).⁷ До потписивања Трговинског уговора са Аустроугарском дошло је 29. октобра 1881.

Филип Христић је у августу и септембру 1880. године јављао из Беча да је у аустроугарском Парламенту и у мађарском Доњем дому усвојена железничка конвенција са Србијом.⁸ Двадесетог октобра 1880. године Христић је честитао Мијатовићу на преузимању дужности министра финансија и истакао да је кнез исправно поступио када је састав владе поверио Пироћанцу. Писао му је да се диви његовој храбрости што је „у овако необичним приликама решио да се прихвати управе”. Христић је додао: „Ко је год свестан тешкоћа које имате да савлађујете и у земљи и на страни, тај ће вас свесрдно потпомоћи да задатку вашем одговорите и да срећно извршите мисију коју вам је кнез поверио.”

6 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела – Политичко одељење (=МИД–ПО), мфр. 55, Ф. Христић – Ј. Ристићу, Беч, 12/24. марта 1880. Опширније: Д. Радовић, *Јован Ристић (1829–1899) - биографија српског државника*, Нови Сад, 2023, 435–470.

7 ДАС, МИД–ПО, мфр. 55, Ф. Христић – Чедомиљу Мијатовићу, 23. октобар / 4. новембар 1880; *Владе Србије 1805–2005*, Београд, 2005, 143–146. Опширније о паду Владе Јована Ристића и формирању Владе Милана Пироћанца: С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 695–710.

8 ДАС, МИД–ПО, мфр. 55, Ф. Христић – Ј. Ристићу, Беч, 24. август / 5. септембар 1880.

Железничко питање и надметање великих сила

Први крупан изазов за напредњачку владу био је могући царински сукоб са Аустроугарском, а одмах потом и железничко питање. Изградња железнице која би Србију повезала са Солуном имала је шири значај од обичног инфраструктурног пројекта. Представљала је инструмент геополитичког утицаја, средство економског продора и повод за надметање великих сила на Балкану.⁹ Британски извештаји су с пажњом пратили сва дешавања везана за ово питање јер је железничка мрежа била тесно повезана са трговином, дипломатским утицајем и контролом над балканским правцима. Филип Христић је у Бечу све јасније увиђао да је железничко питање постало централно средство политичког надметања великих сила на Балкану. У својим извештајима је тврдио да Беч настоји да обликује српску привредну и саобраћајну политику у складу са сопственим интересима, док је Србија покушавала да очува барем формалну самосталност у одлучивању. Управо зато су преговори о железници и трговинској конвенцији били тесно повезани јер је сваки економски уступак имао и јасну политичку цену.

У том периоду српска влада је настојала да пронађе решење које би истовремено задовољило финансијске потребе државе и смањило зависност од Аустроугарске, али у пракси се показало да је такву равнотежу готово немогуће остварити. Државне финансије нису биле довољно снажне да саме изнесу тако велики подухват, па је било неопходно ослонити се на инострани капитал.¹⁰ Овим се Србија нашла у положају у којем је економска модернизација постајала истовремено и средство политичког условљавања.

Почетак владе Милана Пироћанца био је, дакле, обележен двоstrukим притиском: споља, у виду аустроугарских захтева и дипломатских очекивања, и изнутра, кроз потребу да се одржи политичка стабилност и обезбеди финансијска подршка државним пројектима. Тај спој спољнополитичких и унутрашњих изазова довео је до тога да се питање

9 A. Dzhalava-Chonkova, *Balkan railways development: contradictions in the past, cooperation at present*, Mechanics, Transport, Communication 3 (2007), 15–24.

10 B. Mijatović, *Finansiranje prve srpske železnice*, *Ekonomika misao* 30 (1997), 255–268; V. Aleksić, *Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War*, *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective: conference proceedings / Forth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN)*, Beograd, 2010, 315–333.

железнице и трговачких односа у српској јавности у то време почне доживљавати као једно од најважнијих државних питања. У британским извештајима је то додатно наглашено кроз интересовање за економску будућност Србије и за могућност да се преко ње отвори пут ка ширем источном тржишту.¹¹

У таквим околностима српска влада је била принуђена да тражи решење у домену иностраних финансија. Пошто држава није имала довољно средстава за самосталну изградњу железнице, као најреалније решење наметнуло се уступање посла приватном акционарском друштву. То је отворило простор за нови вид политичког утицаја јер је избор финансијског партнера утицао на спољнополитичко позиционирање Србије. У британским извештајима се на овај процес гледало као на показатељ слабости српске државе, али су сматрали да је то и прилика за британски економски продор на Балкану.

Посебну улогу у преговорима имала је Генерална унија, друштво које је на први поглед деловало као озбиљан француски финансијски партнер, али се у пракси показало као много сложенија и политички осетљивија конструкција. Српска влада је у тој сарадњи видела могућност да обезбеди неопходан капитал и убрза модернизацију, док су аустроугарски кругови настојали да преко својих веза утичу на ток преговора.¹² Отуда и чињеница да железничко питање није било само техничко и економско, већ и дубоко дипломатско, у коме су се укрштали интереси Беча, Лондона и Београда.

Филип Христић је у Бечу имао значајну посредничку улогу јер је посредством својих контаката пратио расположење аустроугарских кругова и настојао да обезбеди што повољнији положај за Србију. Његова преписка показује да је био добро упознат са сложеношћу ситуације, али и да је схватао колико је српска страна изложена спољним утицајима.¹³ Истовремено, британски представници су пажљиво пратили развој догађаја, нарочито зато што су британске понуде у области железничке и

11 С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 710–734; Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, необјављен дипломски рад, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 1999, 41–42.

12 Архив Српске академије наука и уметности (=АСАНУ), бр. 9953/5, Ф. Христић – Ј. Ристићу, Беч, 28. септембар / 10. октобар 1880.

13 *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880)*, прир. Г. Јакшић, Београд, 1953, 321; Опширније: Ј. Пауновић, *Филип Христић: државник, дипломата и први српски англофил 1819–1905*, Београд, 2015.

банкарске организације представљале озбиљну конкуренцију осталим капиталима. Све то је допринело да се у британским извештајима краљ Милан и његова влада посматрају кроз призму политичке нестабилности, финансијске зависности и дипломатског балансирања, а британска перцепција Србије у овом периоду била је тесно повезана са ширим питањима модернизације, инфраструктурног развоја и међународног надметања.¹⁴

Почетком 1881. године преговори о изградњи железнице ушли су у завршну фазу, али су истовремено постали и предмет оштрих политичких спорења. Генерална унија, коју је српска влада изабрала за извођача радова, нудила је наизглед повољно решење, али се убрзо показало да њена финансијска стабилност није била онаква каквом је представљана.¹⁵ Управо у томе лежи један од кључних проблема овог периода: настојећи да убрза привредни развој, Србија је ушла у аранжман чије су последице биле много озбиљније од питања изградње пруге. У британским извештајима овај случај је посматран као пример политичке и финансијске рањивости Србије.¹⁶

У целој афери посебно је важну улогу имао Чедомиљ Мијатовић, који је као министар финансија и дипломатски преговарач носио велики терет одговорности. Његова позиција била је изузетно осетљива јер је морао да балансира између захтева српске владе, очекивања аустроугарских кругова и интереса страних финансијских друштава. Писма и извештаји из тог времена показују да су и савременици били свесни колико је простор за самостално деловање ограничен.¹⁷ Управо зато је

14 J. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 45–47.

15 У јуну 1880. године Бонту је успео да се споразуме с владом грофа Едуарда Тафеа. Споразум је лако склопљен захваљујући бројним Бонтуовим везама у Бечу. Аустроугарска влада била је и сама веома заинтересована за оснивање нове финансијске установе у Бечу. Преговори између Бонтуа и нове аустроугарске владе почели су у августу 1880. године, а завршили су се оснивањем Аустријске земаљске банке (Лендербанке) у октобру 1880. године, с оснивачким капиталом од сто милиона франака. Бонту је Христићу истицао да његово финансијско друштво намерава да узме концесију српских железница на 10 до 15 година, а затим да је врати на коришћење српској влади. До тада би железница почела да доноси знатан приход. D. Gnjatović, *Stari državni dugovi. Prilog ekonomskoj i političkoj istoriji Srbije i Jugoslavije 1862–1941*, Beograd, 1991, 27.

16 J. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 47.

17 М. Пироћанац, *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд, 2004, 25.

афера око Генералне уније убрзо прерасла у шири политички проблем, који је довео у питање кредибилитет владе и самог државног врха.

Истовремено, британски представници у Београду су пажљиво пратили развој догађаја, настојећи да процене да ли би се у српско железничко и банкарско питање могао укључити и британски капитал. Британски посланик у Београду Гулд обавестио је током децембра 1880. године Мијатовића да је Бонтуова унија аустроугарски пројекат који се само представља као француски, доставивши и документе о комбинованом француско-аустријском власништву компаније. Понуде британских предузимача биле су главни конкурент Ботуовој Генералној унији и давале су српској држави повољније услове. Две британске фирме које су дале понуде биле су Hume Webster, Hoare and Company и понуда сер Томаса Танкреда (Thomas Tancred) о формирању Народне српске банке ради откупа државног дуга и изградње железнице.¹⁸ У Мијатовићевој и Христићевој преписци види се да је српски посланик у Бечу нагињао споразуму са Генералном унијом, наглашавајући да „ако би било до поштења, ја бих пре попустио суседној сили и везао с њом пријатељство но с Енглеском. Жалосно је да смо у таквом положају, али између две несреће природно је да се бира мања”.¹⁹

Управо у овом контексту треба разумети и интересовање Лондона за српску унутрашњу политику. Британија није посматрала Србију само као малу балканску државу, већ и као простор на коме се укрштају економски и стратешки интереси великих сила. Због тога су извештаји британских дипломата често садржавали оцене о политичкој стабилности, способности владе да контролише ситуацију и улози краља Милана у том процесу. Краљ Милан се у овом периоду у британској перспективи појављује као владар који покушава да учврсти државни положај Србије, али то чини у условима снажних спољних притисака и унутрашњих политичких потреса. Његова политика модернизације, нарочито у области саобраћаја и финансија, била је тесно повезана са

18 Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 46–47. Видети и: А. Mitrović, *Strane banke u Srbiji 1878–1914: politika, progres, evropski okviri*, Beograd, 2004.

19 АСАНУ, бр. 9548, Ф. Христић – Ч. Мијатовићу, Беч, 29. децембар 1880 / 10. јануар 1881; бр. 9953/15, Ф. Христић – Ч. Мијатовићу, 30. децембар 1880 / 11. јануар 1881. Милан Пироћанац је у својим *Белешкама* из 1880. године закључио: „Пад Генералне Уније отворио нам је свима очи и показао коликом је лакомислености Мијатовић водио и то министарство.” М. Пироћанац, *Белешке*, 26.

питањем државног угледа и међународног признања. Међутим, управо су ти покушаји модернизације откривали ограничења српске политичке и економске самосталности.²⁰ У британским извештајима Милан се зато не приказује искључиво као национални владар, већ и као фигура која симболизује сложеност српског положаја између великих сила.

Пад Генералне уније представљао је преломни тренутак у развоју догађаја око српске железнице. Оно што је у почетку изгледало као решење за финансирање великог државног подухвата, убрзо се претворило у озбиљну политичку и економску кризу. Када је постало јасно да је Унија ушло у банкрот, српска влада се нашла у веома неповољном положају јер је морала да ублажи последице финансијског слома, да сачува међународни углед и избегне унутрашњу политичку дестабилизацију.

У британским извештајима ова афера је посматрана као показатељ слабости српских институција и недовољне финансијске контроле над великим инфраструктурним пројектима. Посебну пажњу изазивале су оптужбе о подмићивању, у којима су се спомињали поједини чланови владе, дворски кругови и посланици. Без обзира на то колико су поједине тврдње биле пренаглашене или политички мотивисане, сама чињеница да су оне постале предмет дипломатских и новинских извештаја говори о степену неповерења који је пратио читав подухват.²¹

За краља Милана ова криза је имала и шири политички значај. Он се у британској перцепцији појављује као владар који покушава да одржи државни ауторитет у условима у којима су економска питања имала директне политичке последице. Пропаст Генералне уније није угрозила само један уговор, већ је довела у питање и начин на који се у Србији водила државна политика. У том смислу, Милан је био изложен двоструком притиску: са једне стране морао је да одговори на критике унутар земље, а са друге да сачува поверење страних партнера и дипломата.²²

Убрзо након тога, проглашење Србије за краљевину 1882. године добија посебну симболичку тежину. Овај чин није био само формално унапређење државног статуса, већ и покушај да се политички ефекти

20 АСАНУ, бр. 9469, Ф. Христић – Ч. Мијатовићу, 8/20. јануар 1881; Ч. Мијатовић, *Шта ја знам о давању железничке концесије Бонту*, Политика бр. 8.627, 18. мај 1932; М. Самарџић, *Железничко питање у спољној политици Србије*, 235–236.

21 Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 47–48.

22 I. D. Armour, "Put Not Your Trust in Princes": *The Habsburg Monarchy and Milan Obrenović of Serbia 1881–1885*, Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes 56/3–4 (September–December / septembre–décembre 2014), 201–237.

кризе ублаже значајним државним и династичким успехом. У британским извештајима тај догађај је, свакако, био забележен као важан, али не и изолован од ширег контекста у коме су се преплитали интереси великих сила, финансијска зависност Србије и унутрашњи политички потреси.²³

Проглас Краљевине

Сам чин проглашења Краљевине Србије 6. марта 1882. године треба посматрати и као изванредан политички одговор на кризу која је претходила том догађају.²⁴ После слома Генералне уније, српској влади је био потребан симболички и државни успех који би делимично обновио пољуљано поверење јавности и међународних кругова. Зато је проглашење краљевине имало много шири значај од пуне промене титуле: оно је представљало покушај да се у условима финансијске и политичке нестабилности афирмише државни континуитет и ојача легитимитет династије. У британским извештајима овај догађај није могао бити одвојен од ширег балканског контекста. Британски посматрачи су Србију видели као државу која настоји да се модернизује, али која је истовремено дубоко зависна од спољних финансијских и дипломатских токова. Због тога је краљ Милан у британској перцепцији био представљен као владар који тежи јачању државног угледа, али који своју политику води у условима јаког међународног притиска и унутрашњих подела. Проглашење краљевине је тако постало и део ширег процеса, у којем се Србија покушавала позиционирати као озбиљнији политички фактор на Балкану.²⁵

У наредним месецима, међутим, показало се да овај симболички успех није отклонио суштинске проблеме. Финансијске последице пропасти Генералне уније и даље су оптерећивале владу, док је опозиција настављала да критикује начин на који су вођени преговори и склапани уговори. Управо у томе лежи једна од главних поука читавог периода: државни престиж није могао трајно да се учврсти без стабилне економске основе и јасне политичке стратегије. Због тога је краљ Милан, и поред новог краљевског статуса, остао у очима британских дипломата владар чији је положај био снажно условљен спољним околностима.²⁶

23 Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 48.

24 С. Рајић, *О новим аспектима прогласа Србије краљевином – поводом стотридесетогодишњице (1882–2012)*, Српске студије 3 (2012), 371–391.

25 Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 49–50.

26 Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 50.

Оптужбе за подмићивање које су пратиле аферу око Генералне уније додатно су оптеретиле политички живот у Србији и продубиле неповерење између власти, опозиције и дела јавности.²⁷ Иако је тешко са сигурношћу утврдити размере и домет свих појединачних оптужби, извесно је да је читав случај у домаћој и иностраној јавности створио утисак о дубокој компромитованости начина на који се водила државна политика. У том контексту, краљ Милан се у британским извештајима јавља као владар који покушава да очува политички ауторитет, али који је истовремено изложен сумњама да је и сам део система у ком су лични и државни интереси често били испреплетени.²⁸

Опозиција је искористила кризу око железничког уговора и пада Генералне уније да појача критике упућене влади. Посебно је истицано да је држава ушла у веома неповољан финансијски аранжман, док су истовремено покренута и питања одговорности појединих министара и дворских кругова. Такво стање показује да је железничко питање прерасло

27 По Мијатовићевим речима, Бонту је имао велику суму за поткупљивање и подмићивање. Никола Крстић је оптужио Филипа Христића да је примио 30.000 франака као српски посланик у Бечу. У посебној брошури објављеној пред крај 1889. године под називом „Бомба”, коју је написао Таса Ђ. Ивковић, железнички чиновник, и краљ Милан је оптужен да је примио суму од два милиона франака, Милан Пироћанац, тадашњи предсрдник владе 800.000 франака, Милутин Гарашанин, министар унутрашњих дела 300.000 франака и министар просвете Стојан Новаковић 200.000 франака. Брошура је у великом тиражу растурана и у народу је ускоро створено уверење да су они заиста и криви. На захтев Пироћанца Бонту је јавно порекао ове тврдње, а писац брошуре је осуђен за клевету 1890. године. Г. Јакшић, *Из новије српске историје: абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд, 1953, 206–212.

28 Британски вицеконзул Бејкер изнео је још више података о подмићивању. Пошто је имао дозволу српске владе да присуствује заседањима Скупштине, од посланика је чуо да су Бонту и његови сарадници огромном сумом подмитили кнеза Милана, министре и скупштинске посланике да би одобрили уговор и његову ратификацију. Наводно је Бонту откупио мачеве украшене драгуљима, тј. две сабље турске низамске са сребром украшене које су се налазиле у породици Обреновић још од кнеза Милоша и друге вредности кнеза Милана које су биле су у биле заложене у Бечу. Поклонио их кнезу заједно с поклоном у новцу од милион франака, а сви чланови Скупштине који су гласали за Бонтуов уговор добили су или поклоне у новцу од Бонтуових агената или друга обећања од кнеза. По Бејкеру, британском вицеконзулу који је знао српски па је још више учествовао у британској агитацији, главни приговори посланика на уговор са Бонтуом били су превисока цена и наметање Србији превише обавеза у изградњи и функционисању железнице. Конзул Гулд је напустио Београд јер кнез Милан није био задовољан његовим оптужбама у вези с Бонтуовим давањем мита. Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 48–52.

област економије и постало једно од најважнијих политичких спорова овог доба.²⁹ За британске посматраче то је био јасан сигнал да се у Србији модернизација одвија у условима институционалне нестабилности и снажне зависности од иностраног капитала.

Упркос свему, српска влада је настојала да кризу преокрене у своју корист. Проглашење Краљевине Србије 1882. године требало је да покаже да држава, упркос финансијским и политичким тешкоћама, улази у нову фазу свог развоја.³⁰ Међутим, тај симболички чин није могао да прикрије чињеницу да су основни проблеми остали нерешени. Напротив, управо су оптужбе око железничке афере наставиле да оптерећују рад владе, а посебно положај Чедомиља Мијатовића и Милана Пироћанца, који су у очима противника били главни кривци за склапање спорних аранжмана.³¹

Посматрано из британске перспективе, краљ Милан је у овом периоду желео да Србију укључи у европске политичке и економске токове, али за тако нешто није имао довољно снаге нити стабилне институционалне подлоге. Његова политика је зато тумачена као стално балансирање између домаћих политичких сукоба, интереса великих сила и потребе да се држава представи као модерна и самостална. Управо због тога британски извештаји о Милану имају посебну вредност: не приказују само српског владара, већ и начин на који је Србија у то време била посматрана као простор дипломатског надметања и политичке неизвесности.

Поред унутрашњих политичких потреса, на положај Србије у британским извештајима све више је утицало и шире балканско питање. Британски посматрачи нису краља Милана посматрали изоловано, већ у оквиру односа Србије према суседним државама, пре свега према Бугарској и Аустроугарској. У том смислу, Миланова политика је тумачена

29 ДАС, МИД-ПО, мфр. 60, Министарство иностраних дела – Посланству Србије у Бечу, Београд, 17/29. јануар 1882; исто, 18/30. јануар 1882; исто, 19/31. јануар 1882; Милан Пироћанац – Ф. Христићу, Београд, 22. јануар / 3. фебруар 1882; 23. јануар / 4. фебруар 1882; Ф. Христић – Ч. Мијатовићу, Беч, 30. јануар / 11. фебруар 1882, одговор од 31. јануара / 12. фебруара 1882. на полеђини писма од 30. јануара 1882; 31. јануар / 12. фебруар 1882.

30 ДАС, мфр. 252, ФО, 105/36 Локок – Гренвилу 1882.

31 ДАС, МИД-ПО, мфр. 60, Ф. Христић – М. Пироћанцу, Беч, 30. јануар / 12. фебруар 1882; АСАНУ, бр. 9455, Ф. Христић – Ч. Мијатовићу, 22–24. фебруар / 6–8. март 1882; Ч. Мијатовић, *Успомене балканског дипломате*, прир. С. Г. Марковић, Београд, 2017, 198–203.

као покушај да се одржи равнотежа између великих сила, али и да се Србија представи као држава која има сопствене државне и династичке интересе. Тај положај је, међутим, био изузетно нестабилан јер је сваки спољнополитички потез водио ка унутрашњим последицама.³²

Британски извештаји су посебну пажњу посвећивали Милановом држању у кризним ситуацијама, а наглашавали су да је то владар који настоји да очува контролу над политичким процесима, али истовремено показује зависност од страних дипломатских и финансијских центара. Управо због тога британска перцепција краља Милана није била једнозначна: с једне стране је схватан као фактор стабилности и модернизације, а с друге као монарх чија је политика често условљена околностима у којима Србија нема довољно простора за самостално деловање. Ова амбивалентност представља једну од кључних карактеристика британских извештаја о Србији у посматраном периоду.³³

Посебно је значајно што се у извештајима не прати само Милан као личност, већ и шири процес државног обликовања Србије. Проглашење краљевине, железнички уговори, финансијске афере и спорна подмићивања нису били изоловани догађаји, већ делови истог политичког оквира, у коме се видело колико је млада српска држава била зависна од европских односа снага. Британија је у том контексту Србију посматрала и као просторно важну и као политички осетљиву тачку на Балкану, што је додатно појачавало интересовање за краља Милана и његову владу.

Због тога се може закључити да британски извештаји о Србији и Милану Обреновићу не представљају само дипломатску грађу, већ и сведочанство о начину на који су велике силе гледале на српску државност, модернизацију и политичку легитимацију. У њима је Милан приказан као владар који покушава да својој земљи обезбеди међународно признање и унутрашњу стабилност, али чију су владавину обележили финансијски скандали, политички сукоби и стална зависност од спољних интереса. Управо тај контекст даје посебну вредност британским изворима за разумевање Србије у последњој четвртини 19. века.

Закључак

У целини посматрано, британски извештаји о Србији и кнезу/краљу Милану Обреновићу у периоду од 1880. до 1883. године пред-

32 ДАС, мфр. 252, FO, 105/42, Локок – Гренвилу, 24. април 1883.

33 Ј. Пауновић, *Британски конзули о Србији за време владе Милана Пироћанца*, 45–52.

стављају драгоцен извор за разумевање не само његове владавине, већ и ширег политичког и дипломатског оквира у којем се Србија налазила. Они показују да је положај српске државе био одређен сталним сучељавањем интереса великих сила, пре свега Аустроугарске и Велике Британије, као и настојањем Србије да у таквим околностима очува самосталност у што већој мери.

Посебно место у тим извештајима заузимају железничко питање, финансијски аранжмани и афера са Генералном унијом јер се управо у њима најјасније огледају ограничења српске модернизације у другој половини 19. века. Краљ Милан се у британској перцепцији појављује као владар који настоји да Србију уведе у круг европски признатих држава, али који истовремено управља у условима унутрашњих подела, финансијске зависности и дипломатског притиска.

Проглашење Краљевине Србије 1882. године имало је снажан симболички значај, али није могло трајно да реши дубље политичке и економске проблеме. Британија је тај догађај посматрала као важну етапу у развоју српске државности, али и као део шире балканске равнотеже, у којој су се укрштали интереси великих сила. Због тога британски извештаји о Милану Обреновићу не говоре само о једном владару, већ и о начину на који је Србија у том периоду била схватана као важна, али рањива тачка европске политике. Ова грађа је значајна и зато што омогућава да се српска историја посматра из спољне перспективе, односно кроз очи британске дипломатије и политике. Управо тај увид доприноси бољем разумевању сложености владавине кнеза и краља Милана Обреновића, као и положаја Србије у систему односа великих сила крајем 19. века.

SERBIA IN BRITISH REPORTS (1880–1883): DIPLOMATIC IMAGE IN A TIME OF POLITICAL UPHEAVALS

Summary:

This paper analyzes the representation of Serbia and King Milan Obrenović in British reports from 1880 to 1883, with particular attention to the political, diplomatic, and economic context in which these reports were produced. The study situates the image of the Serbian monarch within the broader framework of Great Power rivalry in the Balkans, emphasizing the extent to which British observers interpreted developments in Serbia through the prism of imperial competition, strategic interests, and regional instability. By examining British diplomatic and political sources, the paper seeks to illuminate not only the perception of King Milan himself, but also the wider international circumstances that shaped that perception.

A central issue discussed in the paper is the railway connection between Serbia and Thessaloniki, which represented far more than an infrastructural project. It became an important site of political and economic contestation, as both Britain and Austria-Hungary sought to secure influence over Serbian transit routes, trade, and foreign orientation. British reports reveal a close interest in the railway question because of its implications for commercial access, regional connectivity, and the balance of power in Southeast Europe. In this sense, the project functioned as a key indicator of Serbia's position between competing external pressures and internal modernization efforts.

The paper also examines the role of foreign capital in Serbian political life, showing how financial negotiations and controversial agreements exposed the vulnerability of the Serbian state and complicated King Milan's governing position. British sources appear attentive to the tensions arising from Serbia's dependence on external economic support, particularly when such support intersected with political interests and diplomatic maneuvering. King Milan is thus presented as a ruler whose authority was shaped by the demands of modernization, the constraints of international politics, and the challenges of maintaining domestic stability.

Special attention is given to the proclamation of the Kingdom of Serbia in 1882, which is interpreted as a major symbolic and political turning point. In British reports, this event is not merely described as a dynastic transformation, but as a development of broader regional significance, reflecting Serbia's aspirations for greater state legitimacy and international recognition. At the same time, the proclamation is understood within the context of intensified Great Power competition, which continued to define Serbia's external environment and limit the autonomy of its political choices.

Overall, the paper argues that British reports portray King Milan Obrenović as a monarch positioned at the intersection of domestic transformation and international rivalry. These sources offer valuable insight into how Serbia was perceived in Britain during the early 1880s and how its political evolution was framed in relation to the strategic concerns of the Great Powers. The study therefore contributes to a more nuanced understanding of Serbia's place in nineteenth-century European diplomacy and of the complexities surrounding King Milan's rule.